

Тарас ГАБРЕЛЬ

РЕФЛЕКСІЯ ТВОРЧОСТІ В ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

Актуальність. Стрімкий науково-технічний прогрес, доповнений соціальними зрушеннями, докорінно змінив життя людини, наділивши її колосальними, фантастичними за мірками минулих століть, технологічними можливостями, зробивши життя набагато комфортнішим, істотно полегшивши реалізацію найсміливіших творчих задумів у різноманітних сферах діяльності. Уявити в нинішніх умовах діяльність людини відособлено від технічного прогресу неможливо. Техніка і технічна діяльність, з одного боку, кардинально впливають на середовище життєдіяльності людини, змінюючи його і визначаючи нові горизонти; з другого — історія людства нерозривно пов'язана з розвитком і вдосконаленням технічних засобів, які істотно посилюють перетворювальні можливості людини. Процес, що включає елементи цивілізаційного й технічного розвитку, веде до досягнення все більшої свободи та зменшення залежності від природного середовища, і це несе в собі певні загрози: в умовах сучасної інформаційно-технічної цивілізації відбувається відчуження людини від традиційних форм культури, руйнування створеного попередніми епохами в ході культурно-історичного розвитку.

Мета дослідження — визначити взаємозв'язки «людина — технічний прогрес», встановити вплив, зокрема, комп'ютера на творчі здібності людини, окреслити позитивні та негативні ознаки такої взаємодії й найважливіші шляхи уникнення загроз, які несе в собі цивілізаційний процес.

Категоріально-понятійний апарат. Поняттям «цивілізація», «цивілізаційні процеси», «творчість», «рефлексія» притаманна багатоаспектність трактувань. Практично кожен дослідник, вивчаючи проблеми, пов'язані з цими значеннями, подає власне тлумачення. Підсумовуючи подані визначення, зазначаю, що цивілізацію [8] подають як:

- синонім поняття «культура»;
- третій ступінь суспільного розвитку, де першим є дикість, а другим — варварство;

- локально-циклічне соціально-культурне утворення (М. Данилевський, А. Дж. Тойнбі та ін.);
- ступінь регресивного розвитку культури, фаза її деградації (О. Шпенглер, М. Бердяєв).

Узагальнюючи, *цивілізація* — певний стан суспільного розвитку, що характеризується політичними, господарськими, соціальними відносинами, високим рівнем організації в усіх сферах і технічною могутністю. Відповідно, цивілізаційний прогрес — це результат удосконалення початково примітивних форм соціальної організації, розвиток духовних моментів, удосконалення людини, процеси гуманізації в усіх сферах життєдіяльності, культивування традиційної культурної спадщини.

Рефлексія — філософське поняття, що характеризує форму теоретичної діяльності людини, напруженої на осмислення своїх дій, всієї людської культури та її основ; унікальна здатність людської свідомості в процесі відтворення діяльності сприймати зокрема себе саму, внаслідок чого людська свідомість постає як самосвідомість: знання про знання або думка про думку [1, 5]. Це об'єктивна властивість психофізіологічної організації людини, що забезпечує її цілісність і спонукає до діяльності; усталена риса особистості, яка характеризує її як суб'єкта в момент діяльності.

Творчістю є продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення [4]. Тобто це діяльність, яка породжує щось якісно нове, що вирізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю. Творчість специфічна для людини, бо завжди передбачає творця — суб'єкта творчої діяльності.

Виклад матеріалу. Розглядаючи рефлексію творчості в цивілізаційному процесі, передусім акцентуємо увагу на досліджуваності таких понять, як творчість, рефлексія, цивілізаційний процес. Як зазначалося, їм властива багатоаспектність визначень, які неодноразово вивчалися спеціалістами конкретних сфер. Скажімо, тривалий час аналіз творчості у взаємозв'язку з людською сутністю та самовизначенням вважався прерогативою дослідження філософів [3], педагогів ця проблема цікавить насамперед у контексті освітніх процесів — навчання і виховання [7].

О. Мелік-Пашаєв, досліджуючи художньо-творчі здібності, приділяв велике значення унікальності та неповторності особистості художника як виразника «певного духовного змісту в адекватному творчому образі» [2]. Розглядаючи творця як особистість, науковець виділив кілька необхідних складових художньо-творчої особистості. Перша складова — естетична позиція особистості (неповторність внутрішніх переживань творця, породжених у процесі життєдіяльності); друга — творче уявлення (здатність до створення образів);

третя — якості, які сприяють оволодінню засобами певного виду мистецтва (сукупність спеціальних знань, умінь, навичок).

Проаналізуємо, як означені складові видозмінюються та розвиваються в умовах сучасної інформаційно-технологічної цивілізації, коли відбувається відчуження людини від традиційних форм культури, руйнування створеного попередніми епохами в ході культурно-історичного розвитку, коли цивілізаційний прогрес різко відстає від науково-технічного, що особливо яскраво виявляється в перетворенні людини в своєрідний придатак до інфотехносистем, означаючи кризу самої людини.

На сучасному етапі людина не просто використовує досягнення науково-технологічного прогресу, а по суті починає бути заручником нової техногенної цивілізації зі штучно створеним середовищем її буття, віртуальним інформаційним простором і пануванням ідеології масового необмеженого споживання. Окрім того, техногенний розвиток впливає на сутність та існування життєдіяльності людини, її свободу, ціннісні орієнтири, установки, спосіб життя та реальності свідомості. Під тиском тотально поширюваного в усіх сферах людського існування науково-технічного раціоналізму трансформуються духовна сутність і духовні виміри власне людського світу. Захоплюючи сфери

духовності, свободи та творчості, технічна діяльність набуває ознак універсального характеру, девальвуючи гуманістичні цінності. Людина з творця й самоцілі перетворюється на засіб цивілізаційного процесу. Надія на певне унезалежнення від природної стихії з допомогою людського розуму та здобутків науково-технічного розвитку призводить до тотального підпорядкування технічному прогресу. Тобто людина потрапляє в породжений нею ж світ технократичного буття, де інтелектуально-духовні можливості втрачають самодостатнє існування, їх сутність визначається лише цілями та цінностями технологічного розвитку суспільства.

Комп'ютер та пов'язані з ним системи глобальних комунікацій, з одного боку, якісно розширили можливості людини з накопичення та використання інформації, різко збільшивши масштаби доступних інформаційних ресурсів та зруйнувавши різноманітні бар'єри на шляху обміну даними. Використання інформаційно-комунікаційних технологій забезпечує вирішення надзвичайно важливої цивілізаційної (соціальної) проблеми — практичної реалізації для кожного члена суспільства можливості освіти, навчання, особистісного зростання впродовж усього життя. Користувачі ПК одержують необмежений доступ до світових скарбниць знань і можливість вільного цілеспрямовано та усвідомленого вибору інформації. Зі зворотного боку, як і будь-яка інновація, впровадження технологій має і певні негативи: виникають комп'ютерні залежності у різноманітних проявах, нові види шахрайства, які глибоко травмують тих, хто від них страждає; віртуальне спілкування і віртуальний досвід замінюють реальне спілкування та фактичний життєвий досвід, що, безумовно, зумовлює гальмування особистісного розвитку або навіть змінення його напрямку. Комп'ютерна людина має систематичний контакт з універсальним інформаційним середовищем, і це радикальним чином замінює її ментальності — як несвідомі, так і усвідомлені реакції на події. В умовах універсальності простору, так званої «інформаційної Галактики», назріла потреба реагувати на панування техноцентризму, яке прагне нейтралізувати дегуманізацію науки і техніки з допомогою впливу на особу, демократичну сім'ю, громадянське суспільство і правову державу через культуру індивідуальної і соціальної самосвідомості. І немаловажну роль повинна відіграти творчість.

До творчості людину спонукають пізнавальні потреби, роль інтелекту при цьому полягає в здатності виконувати адаптивну функцію, формувати гнучку й водночас стійку рівновагу в поведінці людини. Створення нового творчого продукту залежить від особистості творця, сили його внутрішньої мотивації та творчої рефлексії. Мотиваційна сфера особистості виступає одним з найважливіших компонентів її творчого потенціалу, а джерелом творчості є прагнення людини до самовизначення, самоактуалізації, рефлексії. Отже, принци-

пове значення комп'ютера для прискорення розвитку людства полягає передусім в якісному спрощенні усіх формально логічних, аналітичних процесів, що дало людині можливість зосередитися на органічно властивій їй творчій, інтуїтивній сфері, збільшивши масштаби творчої праці за рахунок вивільнення потенційних творців від рутинних, механічних операцій.

Відношення до світу техніки та її продукції з позицій не тільки корисності, практичної необхідності, раціональності, а й естетики, має давні й стійкі традиції. Таке дітище, власне кажучи, виникло разом із технікою та матеріальним виробництвом — людина завжди прагнула творити за законами краси, і ця властивість вирізняла справжнього майстра від бездуховного ремісника в усі епохи. Джерелом уявлень про красу незмінно постає природа, все більше олюднюючись з розвитком історії. Уявлення про прекрасне, їх теоретичне вираження — естетичні принципи та погляди мають соціальний характер, вони вписані в загальну структуру суспільної й індивідуальної свідомості, детерміновані системною цілісністю свідомості. У зв'язку з цим хочеться згадати слова Б. Паскаля: «вся наша гідність полягає в мисленні. З цього треба виходити, а не з простору й часу, яких нам не наповнити. Намагаймося ж добре мислити: ото “перший” принцип моральності» [6].

Живий зв'язок через традиції поколінь у сучасних умовах розривається, і під тиском цивілізаційних процесів розмивається, реконструюється ціннісне ядро етнокультур, що не тільки визначають нинішній і минулий стани, а й «задають» перспективу розвитку етнопонаціональних спільнот. Отже, важливого значення набуває проблема інформаційної самоідентифікації людини, адже

культура як дім буття людини і власне засіб, завдяки якому «відбувається» людина, існує лише в національному вияві та вимірі, визначається етнонаціональною персоніфікованістю досвіду, цінностей, історичного часу і відповідністю й готовністю до викликів сьогодення.

Таким чином, повертаючись до виокремлених О. Мелік-Пашаєвим складових художньо-творчої особистості, — естетична позиція особистості; творче уявлення; риси, які сприяють оволодінню засобами певного виду мистецтва, — підкреслимо їх архіважливність в умовах розквіту цивілізаційних процесів. З одного боку, саме індивідуальність особи стає основним показником прогресу, а з другого, — головною передумовою розвитку суспільства. В умовах інформаційного надлишку важливо розбудовувати власний світогляд, формувати творче мислення зі здатністю зіставляти різні позиції та логіки. Тільки самостійне, незалежне, творче мислення виступає фундаментом існування повноцінної особистості.

Ядром творчості завжди визнавалась підсвідома робота, впорядкувати та створити її системне осмислення, безперечно, — надзвичайно складне завдання. Проте такі спроби існували (сформувати й раціоналізувати уявлення про творче мислення як уніфікованої алгоритмічної субстанції розпочалися в середині ХХ ст.), вони актуальні й сьогодні, в епоху цивілізаційних змін. Тож, підбиваючи підсумки, візьму на себе сміливість не погодитися з думкою С. Степанова, котрий стверджує, що, виходячи з рефлексивної культуродигми, творчості неможливо навчити, неможливо сформувати творчу здібність як який-небудь навик чи суму знань і навичок. Навчити основ творчості, переконаний, можливо й надзвичайно важливо у нинішніх умовах, коли на перший план виходять потреби бачення і створення прекрасного у будь-яких повсякденних ситуаціях. Це комплексна задача, яку повинні вирішувати і науковці, вчителі, і художники, мистецтвознавці, практично кожен, незалежно від спеціальності та віку.

Висновки. 1. Процеси глобалізації, притаманні сучасному періоду, з одного боку, сприяють формуванню високоосвіченої особистості, а з другого — їх логічним підсумком стане культурна та етнічна уніфікація, виключення всього специфічно національного. Наявна суперечливість — цивілізація заснована на розумі й поклонінні техніці та машині (прагне масштабності), а творчість оперує до духовності й людського духу (індивідуальне начало) — повинна залишатись пропорційно витриманою. Творчість необхідна для суспільства, передовсім не в культурній, а в науково-технічній царині, позаяк саме ця сфера найбільше впливає на добробут та динамічний розвиток знань людства. Саме завдяки творчому мисленню окремих індивідів відбувається цивілізаційний прогрес.

2. Зазвичай людина може споживати різні копії культурних цінностей і таким чином бути цивілізованою, але залишатись при цьому нетворчою, рабом чужих ідей, знань, цінностей. Творчість залежить від особистості творця, його близькості з природою й відчуття себе як етносу, сили його внутрішньої мотивації та творчої рефлексії. Таким чином, в основі розвитку творчої особистості має бути кооперація з довкіллям, гармонізація взаємин із природою, — і це дасть змогу забезпечити стійкий, збалансований розвиток цивілізаційних процесів у ХХІ ст.

3. Принципове значення комп'ютера для прискорення розвитку полягає передусім у можливості зосередитися на органічно властивій людині творчій, інтуїтивній сфері, збільшивши масштаби творчої праці за рахунок вивільнення від механічних операцій. У період інформаційного суспільства необхідно підготувати людину до швидкого сприйняття й обробки великих обсягів інформації, оволодіння сучасними засобами, методами й технологією роботи. Крім того, нові умови породжують залежність інформованості однією людини від інформації, придбаної іншими людьми. Отож недостатньо самостійно освоювати та нагромаджувати інформацію, потрібно вчитися такій технології роботи з інформацією, коли готуються й приймаються рішення на основі колективного знання.

4. Суспільний занепад народів завжди починається з того, що люди все більше й частіше повторюють відомі здобутки культури і все менше створюють нові культурні цінності. Створення культурних цінностей не відбудеться без розвитку творчих здібностей особистості. Навчити основ творчості можливо й надзвичайно важливо навчити. Це має бути комплексною задачею, яку повинні вирішувати і науковці, і вчителі, і художники, мистецтвознавці, практично кожен, незалежно від спеціальності та віку.

1. *Кривошишина О. А.* Образ світу як рефлексивне самоздійснення творчої особистості // Новітня теорія тексту і системно-стратегічний підхід. — Режим доступу : biblioteka.cdu.edu.ua/cgi-bin/catsearch.pl?qttype=simple&query

2. *Мелик-Пашаев А. А.* Искусствознание и психология художественного творчества. — М., 1988.

3. *Мельник В. П.* Філософія технікознавства: Єдність гносеологічного і предметно-перетворювального: Дис. ... д-ра філос. наук / Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 1995.

4. *Недвиги Н. І.* Педагогічні умови розвитку рефлексивно-творчого потенціалу майбутніх спеціалістів технічного профілю в процесі професійної підготовки // Вісник Севастопольського національного технічного університету: Зб. наук. праць. — Севастополь, 2011. — Вип. 124. — С. 163-167.

5. Новая философская энциклопедия: В 4 т. — М., 2010. — Т. 3.

6. *Петрушенко В. А. Б.* Паскаль та філософія просвітництва про місце і роль людини у світі та суспільні стосунки // *Петрушенко В. А.* Філософія: Навч. посіб.: В 2 ч. — Львів, 2006. — Режим доступу : <http://pidruchniki.ws/1566021239302/filosofiya>.

7. Семенов І. М., Степанов С. Ю. Проблеми психологічного вивчення рефлексії та творчості // Питання психології. — 1983. — № 2. — С. 35-42.

8. Філософія: Навч. посіб. / За заг. ред. Ю. В. Осічнюка. — К., 2003.

Анотація. Це спроба встановити взаємозв'язок «творчість людини — технічний прогрес», окреслити ознаки впливу досягнень науки і техніки на творчі здібності та визначити шляхи розвитку особистості з урахуванням сучасних науково-технічних змін.

Ключові слова: цивілізація, цивілізаційні процеси, творчість, рефлексія творчості.

Аннотация. В статье сделана попытка установить взаимосвязь «творчество человека — технический прогресс», очертить признаки влияния достижений науки и техники на творческие способности и определить пути развития личности с учетом современных научно-технических изменений.

Ключевые слова: цивилизация, цивилизационные процессы, творчество, рефлексия творчества.

Summary. The paper attempts to establish a relationship, «human creativity — technological progress», to outline the features of the influence of science and technology on the creative abilities and determine the development of the individual, taking into account the evolution of scientific and technological change.

Keywords: civilization, civilization processes, creativity, reflection of creativity.